

PREHAJATI MEJE: VPOGLEDI V NASTANEK IN RAZVOJ KULTURE DIALOGA
IN MIRU V PROSTORU ALPE-JADRAN

Marija JURIC PAHOR

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: juric.pahor@alice.it

IZVLEČEK

Prispevek ponazarja, da predstavlja prostor Alpe-Jadran, ki ga je novembra 1978 v Benetkah ustanovila istoimenska Delovna skupnost, vse do danes pomembno »kristalizacijsko točko evropske integracije«. V 35 letih svojega obstoja izstopa alpsko-jadranski projekt kot edinstven primer ustvarjanja kulture dialoga in miru, ki skriva v sebi nauk konca druge svetovne vojne: otresti se grožnje, ki jo za človeštvo predstavljajo totalitarizem, genocid in poveljno nasilje. Njegova edinstvenost je v tem, da si je že v času hladne vojne prizadeval za čezmejne stike ter za sodelovanje med ljudmi, regijami in državami različnih ideoloških, političnih in gospodarskih usmeritev. Tudi po padcu komunističnih režimov je alpskojadranski projekt predstavljal pomemben agent pri preoblikovanju konfliktov v nenasilno obliko. Prispevek predloži, da je ta projekt, ki so ga pomembno sooblikovali tudi pripadniki slovenskih nacionalnih manjšin, do 1960-ih let temeljil na politiki pozabe, nakar je sledil premik v smeri konjunkturalne spominjanja. Ta se od 1990-ih let dalje izpričuje zlasti v gojenju spomina na žrtve nacizma in stalinizma, ki implicira predpostavko, da lahko tudi navidez nespravljeni nasprotniki živijo drug z drugim, ne drug proti drugemu ali zgolj drug ob drugem. Obstoj tradicije ali sheme zavednega in nezavednega kolektivnega spomina ter evropeizacija le-tega je imela in ima v tem kontekstu precejšnjo evokativno moč.

Ključne besede: Alpe-Jadran, totalitarno nasilje, množične travmatizacije, kultura dialoga, kultura miru, slovenske narodne skupnosti, dialoška kultura spominjanja

ANDANDO OLTRE LE FRONTIERE: UNO SGUARDO APPROFONDITO SULLA NASCITA
E SVILUPPO DI UNA CULTURA DEL DIALOGO E DI PACE NELLA REGIONE ALPE-ADRIA

SINTESI

Il contributo sottolinea, che la Regione Alpe-Adria, istituita nel 1978 a Venezia da una Comunità di lavoro che portava lo stesso nome, ha conservato fino ad oggi un ruolo vitale nell'integrazione europea. Nei 35 anni della sua esistenza il progetto Alpe-Adria ha dimostrato di essere un esempio straordinario per incentivare la cultura di dialogo e pace, che nasconde nel suo grembo una verità portata dalla seconda guerra mondiale: non subire più la minaccia, che per l'intera comunità mondiale rappresentano il totalitarismo, il genocidio e la violenza del periodo postbellico. La sua unicità risiede nel fatto, che già nel periodo della guerra fredda, sosteneva la necessità di coltivare dei contatti transfrontalieri e sulla collaborazione della gente, delle regioni, degli stati appartenenti a differenti sistemi ideologici, politici ed economici. Anche dopo la caduta dei regimi comunisti il progetto Alpe-Adria rappresenta un importante fattore nella trasformazione dei conflitti in una forma non violenta. Il contributo fa inoltre notare, come il progetto, nel quale hanno avuto un ruolo importante gli appartenenti della minoranza slovena, fino agli anni Sessanta del secolo scorso poggiava sulla politica dell'oblio e prese poi la via del boom della memoria, del dover ricordare. Il cambiamento divenne più evidente dagli anni Novanta e poggia soprattutto sul perpetuarsi della memoria delle vittime del nazismo e dello stalinismo. Questo implicitamente porta con sé il messaggio che anche i più accerrimi nemici possono convivere: non uno contro l'altro, bensì uno con l'altro. L'esistenza della tradizione oppure l'esistenza degli schemi della memoria collettiva conscia e inconscia e la europeizzazione stessi hanno in questo contesto un forte potere evocativo.

Parole chiave: Alpe-Adria, violenza dei totalitarismi, traumi di massa, cultura del dialogo, cultura della pace, cultura della memoria, minoranze nazionali slovene

UVOD

Zamisel o oblikovanju alpsko-jadranskega prostora je tesno povezana z idejo o povojnem združevanju Evrope, še zlasti s perspektivami čezmejnega povezovanja in sodelovanja ter ustvarjanja kulture dialoga in miru. Konec druge svetovne vojne, propad fašističnega in nacističnega režima, povojno nasilje, »boji za meje« in hladna vojna so zapustili vakuum, ki je zahteval novo, miroljubno organiziranje družbenih ter medsosedskih in medčloveških odnosov. Zygmunt Bauman (2004a, 130) poudarja nauk, ki izhaja iz izkušenj totalitarnih režimov dvajsetega stoletja in holokavsta: »Evropa se je naučila, na težak način in skozi neizmerno visoko ceno, plačano s človeškim življenjem in trpljenjem, kako se lotiti zgodovinskih nasprotij in mirno reševati konflikte.« Tudi Jürgen Habermas in Jacques Derrida (2004, 30) izpostavljata pomen učenja in osvobajanja iz travmatičnih izkušenj te preteklosti: »Vojna preteklost je vse evropske narode vpletala v krvave konflikte. Iz teh izkušenj, ki so mobilizirale tako duhove kot armade, so po drugi svetovni vojni prišli do sklepa, da so potrebne nove oblike nadnacionalnega sodelovanja. Uspeh Evropske unije je Evropejce utrdil v prepričanju, da ukrotitev izvajanja državnega nasilja [...] zahteva vzajemno omejitve suverene manevrskega prostora.« Ta dikcija jasno izhaja tudi iz knjige *Za Evropo*, ki jo je ob koncu svoje bogate politične poti spisal Robert Schuman (2003 [1962]), sicer najbolj znan po Schumanovi deklaraciji z dne 9. maja 1950 (gl. besedilo v *ibid.*, 125–132),¹ ki pomeni začetek povezovanja držav v Evropsko unijo.

Prav leta 1950 pa so se začeli razvijati tudi prvi čezmejni stiki med italijansko pokrajino Furlanijo Julijsko krajino, avstrijsko zvezno deželo Koroško in jugoslovansko Socialistično republiko Slovenijo, torej med »regijami«,² ki bodo predstavljale jedro prostora Alpe-Jadran. »Po hudih obremenitvah vojnega in povojnega časa naj bi podajanje rok prek meja utrlo pot prihodnjemu mirnemu razvoju.« (DS predzgodovina) Toda drugače od »ustanovnih očetov« EU, za katere se je evropska združitev postavljala neodvisno od tedanjih komunističnih sistemov (ti so ji sicer dajali značaj aktualnosti in nujnosti, niso pa bili razlog za njeno uresničevanje), so si graditelji prostora Alpe-Jadran od vsega začetka prizadevali za politiko »premoščanja jarkov« med regijami držav različnih politično-ideoloških sistemov. Že od 1960-ih let dalje so začeli ustvarjati nov besednjak prostorske politike s tópi, kot so: »*misija povezovanja narodov*«, »*izgradnja sosednjih stikov*«, »*most prijateljstva med tremi sosednjimi državami*«, »*dobro sosedstvo*« (gl. Valentin, 1998, 173; gl. tudi Jurić Pahor,

2011, 319–320). S temi tópi so želeli na eni strani kreirati čezmejno regionalno sodelovanje med sosednjimi državami, na drugi strani pa mehčati meje, ki naj ne bi več predstavljale nepredušnih ločnic in togih meja, kar naj bi bil tudi bistven pogoj za varnost in stabilnost in s tem za medsebojno sožitje.

TEŽNJE PO ODPIRANJU, DIALOGU
IN POMIRJAJOČI POZABI

Dne 22. novembra 1978 je bila v Benetkah ustanovljena Delovna skupnost vzhodnoalpskih dežel in regij, ki se bo kmalu preimenovala v Delovno skupnost Alpe-Jadran (v nadaljnjem DS Alpe-Jadran). Vzporedno z njo pa je nastajal tudi prostor Alpe-Jadran, ki sugerira povezavo med gorovjem in morjem ter tudi projekt ali idejo, ki napeljuje na čezmejni skupni življenjski prostor in na prostor »fascinacije drugačnosti drugega« (gl. Wintersteiner, 2013, 17). Čeprav je za nastanek te ideje bistveno zaslužna prav DS Alpe-Jadran, je treba poudariti, da si te ideje ni mogoče zamišljati zunaj akterjev, ki s to skupnostjo niso neposredno povezani, kar bomo v poteku članka še opozorili. Gre pa vsekakor za idejo, ki je tesno povezana s prizadevanji za trajno nenasilno perspektivo, ki poudarja povezujoče pred ločujočim, nanaša pa se na alpsko-jadranski prostor.

Cilj DS Alpe-Jadran je bil od vsega začetka v gradnji mostov med Vzhodom in Zahodom, ki zaobjema države različnih ideoloških, gospodarskih in zunanjepolitičnih usmeritev: zahodno državo NATA Italijo, zahodno, a nevtralno Avstrijo, komunistično, a neuvrščeno Jugoslavijo ter s pristopom madžarskih županij od leta 1986 dalje – Győr Moson Sopron (1986), Vas (1986), Somogy (1988), Zala (1988), Baranja (1989) – tudi komunistično državo Varšavskega pakta Madžarsko. Z vstopom madžarskih županij je Delovna skupnost Alpe-Jadran (DS Alpe-Jadran) postala tudi edino organizirano kooperativno združenje med regijami tostran in onstran železne zaves. V tem smislu je odigrala »pionirsko vlogo«, ki je vzbujala pozornost tudi na širši evropski in svetovni ravni (zlasti v sklopu Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi – KVSE) (gl. Klabjan, 2013, 413).

Ker je DS Alpe-Jadran od vsega začetka zavračala polarizirajoče in konfrontacijsko gledanje, usmerjeno na singularno kategorizacijo, znotraj katere ne bi smela šteti nobena druga identiteta razen (mono)nacionalne in (mono)ideološke, so jo spočetka smatrali za latentno grožnjo nacionalni in/ali ideološki »našosti«, kar pa velja tudi za manjšinske skupnosti v obmejnih območjih – mišljeni sta zlasti slovenski manjšini na Koroškem in v Furlaniji Julijski krajini – ki jima je bilo v avstrijsko-

1 Francoski zunanji minister Schuman je 9. maja 1950 v Parizu prebral deklaracijo, v kateri je Francijo, Nemčijo in druge evropske države pozval, naj združijo svojo proizvodnjo premoga in jekla, najpomembnejših surovin za proizvodnjo orožja, sodelovanje pa naj predstavlja temelj Evropske skupnosti. Prepričan je bil, da bo v takem primeru vojna ne le težko verjetna, ampak nemogoča: »Ko ne razpolagamo več svobodno z energijo in kovino, ki sta podlaga slehernega vojaškega podviga, se tudi vojskujemo ne več.« (Schuman, 2003 [1962], 110)

2 Narekovaji so tukaj potrebni, saj je status nekdanje SR Slovenije možno le težko primerjati s statusom, ki so ga imele in imajo regije celo v najbolj federalnih državah.

-nemški ali italijanski nacionalistični verziji kaj rado pavšalno očitano, da postavljata pod vprašaj državne meje in s tem »teritorialno integriteto« držav, v katerih živita. Temu ustrezno se veljali za »Titove agente«, »slavo-komuniste«, »iloyalne«, »politično nezanesljive« in »nevarne« in s tem tudi za nekaj, kar je »drugo«, »tuje«, ne pa »naše« (gl. Zorn, 1966; Troha, 1999; Rettl, 2006). Dejansko so pripadniki manjšin že ob začetku 1950-ih let odigrali pomembno povezovalno in posredovalno vlogo zlasti v trikotniku Celovec – Ljubljana – Trst. Prišlo je do živahne kulturne izmenjave med številnimi pevskimi, gledališkimi in drugimi ljubiteljskimi in umetniškimi skupinami ter posamezniki, začeni od slikarjev, pisateljev in športnikov (Weilguni, 1990, 78–80). Nekatere izmed njih so se prepoznavale v vrednotah, ki so izhajale iz tradicije Osvobodilne fronte (OF), spet druge pa v vrednotah krščanskih demokratskih strank. 11. junija 1950 se je denimo »Dneva slovenske kulture« v Trstu udeležila skupina koroških Slovencev, ki naj bi bila blizu prav tem (Walzl, 1999, 268). Nekaj dni prej je na iniciativo koroških Slovencev gostovala najprej v Gradcu³ in nato v Celovcu Opera Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani in žela velik uspeh in navdušenje.⁴ Gostovanje ljubljanske Opere, ki je imelo uraden značaj, predstavlja »začetek« meddržavne in medregionalne kulturne izmenjave in »mirnega sosodstva« (Die Presse, cit. v Uprava SNG, 1949/50, 137). Ob vseh teh srečanjih in gostovanjih so bile organizirane priložnosti za pogovore s političnimi in diplomatskimi predstavniki, pri katerih »ni šlo (le) za kulturne zadeve, temveč prvenstveno za aktualna in urgentna politična vprašanja« (Walzl, 1999, 268; gl. tudi Uprava SNG, 1949/1950).

Če upoštevamo, da so v petdesetih letih prejšnjega stoletja narodne in etnične manjšine znotraj evropskih nacionalnih držav veljale še vedno za permanenten vir sporov, so pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih pokrajinah Slovenije »vseeno postali konkreten partner v vsesplošnem razvoju med Jugoslavijo in Zahodom ter na ravni čezmejnega sodelovanja« (Klabjan, 2013, 418). K temu so nedvomno pripomogli njihovi zgodovinski čezmejni stiki, ki niso bili prekinjeni niti po razdružitvi z matičnim narodom po prvi svetovni vojni in določneje po Saintgermainski mirovni pogodbi, ki ji je 10. oktobra 1920 sledil Koroški plebiscit. Ta je določil državno mejo med leta 1918 ustanovljeno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev – SHS (kasneje Jugoslavijo) in Avstrijo, medtem ko je bila meja med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS določena 12. novembra 1920 z Rapalsko mirovno pogodbo. Pripadniki slovenskih manjšin so odslej utelešali »navzočnost na obeh straneh mejne črte«, o kateri je Paul Tillich dejal, da »koristi

čezmejnemu in s tem miru.«⁵ Predstavljali so tako rekoč dobrodošel »človeški kapital« za izoblikovanje prostora Alpe-Jadran kot območja povezljivosti in medsebojnega učinkovanja med regijami sosednjih držav. S tem, da so bili oziroma so načelno v stanju, da se lahko vživijo v stališče svoje sedanje države kot tudi »matične« države, lahko v konfliktnih situacijah pomembno sopspevajo k vzajemnemu sporazumevanju in ublaževanju konfliktov (in tako »koristijo miru«).

Velja poudariti, da podobno kot EU tudi stvaritev prostora Alpe-Jadran prvenstveno niso narekovali skupni gospodarski interesi, temveč prav hipoteka preteklosti, ki naj bi v prid želje po skupni prihodnosti ter čezmejnega povezovanja in sodelovanja stopila v ozadje (Fercher, Seidenberger, 2003, 435; Valentin, 2011, 159). »Podajanje rok prek meja« se je v ožjem prostoru Alpe-Jadrana pričelo s kulturnimi, kasneje tudi športnimi srečanji, ki so se jim od leta 1965 dalje pridružila še čezmejna kooperacija na področju čezalpskih prometnih povezav, pristaniškega prometa, pridobivanja in prenosa energije, kmetijstva, gozdarstva, turizma, zaščite človekovega okolja in narave, urejanja prostora, turizma, znanosti in drugih nalog reševanja skupnih potreb (Fercher, Seidenberger 2003, 435–436) – vse to tudi z namenom, da med seboj povezane regije razvijejo in utrdijo zavest skupne odgovornosti in medsebojno pripadnost onkraj togih ločnic in navidezno nespravljivih identitet. Pretekle travmatične izkušnje so se po vojni izpričevale tudi v politični, a tudi vsesplošno občuteni želji, da je treba javne spomine na nasilne režime kar se da omejiti ali de-simbolizirati (izrinjati iz javnega diskurza) in tako podvreči ne-spominjanju oziroma pomirjajoči pozabi. Tu ni šlo primarno za *damnatio memoriae* (obsodbo na pozabo) ali »potlačitev«, temveč zlasti za omiljenje konfliktnih potencialov v ozračju žive preteklosti, in sicer v prid brzdanja sovražnih in maščevalnih občutkov, družbenega in psihičnega okrevanja ter odpiranja prostora za pot v prihodnost. K temu so napeljevale tudi težnje po psihični travmatski razbremenitvi in z njo povezane nuje po »latenci« (Jurić Pahor, 2004).

Želja po zamrznitvi spomina oziroma po preoblikovanju tega spomina tako, da ne bi načeljal skrajno razrahljanih vezi povojne družbe, je bila velika, značilna tako za zahodni kot za vzhodni svet. Pozornost povojne javnosti je bila tako tudi v prostoru Alpe-Jadran usmerjena proč od vojne, koncentracijskih taborišč in trpljenja tja k težnji po miru, osebni varnosti in sožitju (prek meja). Izpričevala pa se je tudi v subvertiranju moči klasičnih binarnih pojmov »krvnikov« in »žrtev« (v smislu borca-upornika, ki se »žrtvuje« za podjarmljeni narod), ker bi ti kategoriji lahko predstavljali povod za nove delitve ljudi

3 Gonilna sila za ustanovitev DS Alpe-Jadran je že pred njeno formalno ustanovitvijo bila avstrijska zvezna dežela Štajerska z glavnim mestom Gradcem, šele kasneje je to vlogo odigrala prvenstveno Koroška.

4 Opera je v Gledališkem listu 1949/1950 prevedla in objavila vse članke, ki so izšli v številnih nemških časopisih na Štajerskem in na Koroškem; priobčila je tudi članek, ki je bil objavljen v Slovenskem vestniku v Celovcu (gl. Uprava SNG, 1949/1950, 130–144).

5 »Samo kdor se nahaja na obeh straneh mejne črte, lahko koristi čezmejnemu in s tem miru, ne pa oni, ki se počuti varnega v trenutnem miru čvrstih ograj.« (Tillich, cit. v Böckler, 2004, 15)

na opozicijske »mi«-»vi«-skupine in s tem za odnose napetosti in revanšizma, ne pa za voljo znebiti se preteklosti in slediti Izokratevemu priporočilu Atencem ob koncu peloponeških vojn: »Vladajmo skupaj, kakor da se ni nič hudega zgodilo.« (gl. Judt, 2007, 81; prva knjiga) Lahko bi govorili tudi o »etiki in politiki proksimitete [bližine]«, ki jo Homi K. Bhabha (2007, 34) asociira z »odnosom do sosedu« v smislu Lévinasove antropološke misli srečanja (kar pomeni, da smo kot etični subjekti priklicani v bivanje šele preko odgovora, preko prevzemanja odgovornosti [klicu obličja drugega], ki predhodi subjektivnosti). Bhabha v tem sklopu v navezavi na Hannah Arendt uporablja tudi besedico *inter-est*: nekaj, kar *inter-est*, obstaja med ljudmi in jih zato povezuje, napeljuje v medsebojni odnos. V tem smislu so bile posebej pomembne še vizije družbe prihodnosti brez militarizma, genocida, uniformnosti in instrumentalne discipline, pa tudi brez moralne brezbržnosti drug do drugega.

Nedvomno sta k temu *inter-est* v prostoru Alpe-Jadran soprispevala Londonski sporazum 1954, ki je uredil do tedaj v resnici neurejeno vprašanje razmejitvene črte med Italijo in Jugoslavijo (s katero je hkrati prenehala vojaška uprava v conah A in B Svobodnega tržaškega ozemlja – STO), ter Avstrijska državna pogodba (ADP) – ali v neskrajšani slovenski obliki: Sporazum o ponovni vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije – iz leta 1955 (Bajc, 2011). Oba pravna dokumenta sta s skorajšnjo ureditvijo meja med Italijo in Jugoslavijo (definitivno je bila meja potrjena z Osimski sporazumi) ter dokončno ureditvijo meja med Avstrijo in Jugoslavijo predstavljala bistveni pogoj za razvoj dobrososedskih odnosov, saj sta »boju za meje« dobesedno vzela veter iz jader. K temu prihaja, da sta vsebovala tudi določbe o varstvu in zaščiti slovenskih in drugih manjšin (hrvaške v Avstriji, italijanske v Jugoslaviji). Sovjetska zveza, od katere so zahodni mednarodni dejavniki pričakovali močno nasprotovanje Londonskemu sporazumu, je priznala, da bo sporazum pripomogel k izboljšanju odnosov med Jugoslavijo in Italijo ter zmanjšanju napetosti v tem delu Evrope (Mljač, 2008, 145). Stališče je mogoče tolmačiti kot znak sprememb v Sovjetski zvezi po Stalinovi smrti.

K »obdobju otoplite« je v ožjem prostoru Alpe-Jadran prispevalo tudi dejstvo, da sta Italija in Jugoslavija po letu 1954 sprejeli več skupnih dogovorov, ki so predstavljali osnovo za urejanje medsebojnih odnosov. Sem gre prišteti Videmski sporazum, ki sta ga 20. avgusta 1955 podpisali obe državi. Z Videmskim sporazumom se je končalo 10-letno obdobje skoraj hermetično zaprte italijansko-jugoslovanske meje. Na njegovi podlagi so prebivalci 10-kilometerskega pasu na obeh straneh meje dobili posebne prepustnice, da so lahko štirikrat na mesec prestopali novo meddržavno mejo in s seboj nosili določene manjše količine blaga. Tone Poljšak, ki je kot predsednik jugoslovanske delegacije merodajno prispeval k njegovi sklenitvi, ga je v intervjuju s Tinom Mamičem (2007) takole opisal: »Sporazum je spremenil zaprto mejo v mejo s številnimi okni in vrati.«

Pri sklenitvi Videmskega sporazuma je na jugoslovanski strani imel odločilno vlogo mednarodni položaj Jugoslavije, ki jo je silil k odpiranju proti Zahodu in odpravljanju »železne zavesu«, ki je spadala v doktrino komunističnega tabora. Veliko vlogo pa je imel tudi politični pritisk lokalnih oblasti vzdolž italijansko-jugoslovanske meje, ki so zahtevale, da se zaradi vojnih, povojnih in drugih razlogov omogoči prehajanje državne meje ne samo dvolastnikom, temveč celotnemu obmejnemu prebivalstvu (Šušmelj, 2009, 80–81). Namen sporazuma je bil olajšati življenje ljudem ob meji, ki je razdelila družine, sorodnike, prijatelje, pa tudi uradne stike med občinami in celo nekatere hiše. Kljub upiranju, ki sta ga pogojevala dva nasprotujoča si politično-ideološka sistema (na obeh straneh je bilo še veliko nezaupanja, pa tudi sovražnih pogledov, izvirajočih iz obdobja fašizma ter vojnih in povojnih dogodkov), se je območje sporazuma razširilo proti severu, vse do Avstrije, in zajelo tudi tamkajšnje obmeje. Mejni prehodi so postali množični. Tudi skozi te pore je Evropa dejansko začela politično bolj sproščeno dihati; dotedanje napetosti ob mejah so se občuteno zmanjšale.

ŠESTDESETA IN SEDEMDESETA LETA: UTRIP NOVE AETAS, POSPEŠENA GRADNJA KULTURE SPOMINJANJA IN ČEZMEJNIH »MOSTOV«

Šestdeseta leta opredeljujejo hkrati čas, ko v zahodni Evropi niso več mogli zanikati vojnih zločinov, pri čemer je bila pozornost vse bolj preusmerjena na holokavst in »hudodelstva zoper človečnost«. O tem govori vrsta procesov proti nacističnim zločincem, med katerimi izstopajo Eichmannov proces 1961 ter frankfurtski procesi zoper paznike iz Auschwitza, ki so potekali od decembra 1963 do avgusta 1965. V prostoru Alpe-Jadran je bil – pa čeprav s precejšnjim časovnim zamikom – leta 1976 velike pozornosti deležen proces proti zločinom v tržaški Rižarni, pa čeprav je bil omejen zgolj na dva obtoženca (gl. Benedetič et al., 1978; Scalpelli, 1988). Kljub temu je bil ta proces po koncu vojne tudi prva priložnost, da so lahko preživeli taboriščniki ali sorodniki tistih, ki so v taboriščih izgubili življenje, javno spregovorili o svojih izkušnjah. Odslej ni bilo več oportuno zmanjševati pomena taborišč, kakor so to počeli še v petdesetih letih. Širiti se je začela javna zavest o nesprejemljivosti nacistične, pa tudi italijanske fašistične in naci-fašistične zgodovine. »Vsi večji italijanski časniki, nad 30, so poslali na proces posebne dopisnike. Bili pa so tudi snemalci italijanske in slovenske televizije ter agencije Alpe Adria. Precej časnikarjev je prišlo iz Jugoslavije.« (Benedetič et al., 1978, 145) Kategorični imperativ »Auschwitza nikdar več« (Theodor W. Adorno), ki je stopil v ospredje v drugi polovici šestdesetih let, je v skladu s to preobrazbo.

Zlasti v študentih in mladih se je akumuliralo upanje za spremembe v svetu – utrip nove *aetas*, ki je vključeval odmev ontološke realnosti vojne generacije in slut-

njo ne-bitja tudi in zlasti pri generaciji, rojeni po drugi svetovni vojni (ali med njo). Za vsa študentska gibanja, ki so se izoblikovala tudi v vzhodnoevropskih državah ter Sloveniji in Jugoslaviji, je bila značilna protivojna, mirovniška usmeritev. To se kaže tudi v premiku od herojskih k travmatskim spominom, ki implicira nujo, da »golo življenje« (Agamben, 2004) ne bi spet postalo vložek totalitarnih sistemov in da si bodo mladi ustvarili svet, kot se je tedaj reklo, »po svoje« in se v njem »ljubili in ne vojskovali«. Prav na to težnjo se je leta 1968 navezoval koroški deželni glavar Hans Sima,⁶ ko je – glede na razmerje sosednjih dežel Koroške, Julijske krajine in SR Slovenije – zapisal, da ga je »mogoče preseči le z obsežno politiko brez nasilja«, in dodal, da se je mladina demonstrativno priznala k združenju Evrope, »s čimer je bila v prostoru Alpe-Jadran oživljena dolgo zasuta skupna dediščina na stičišču treh kultur: romanske, germanske in slovanske« (Sima v Valentin, 1998, 173). S takšnim pojmovanjem je skušal opozoriti na zgodovino nasilja, ki je imanentno nacionalnim državam (pa čeprav na to kaj radi pozabljamo; gl. Renan 1990), hkrati pa na protest zoper to nasilje, ki implicira spomin na nek dozdevno »srečni med-kulturni prejšnji«, konotiran z idejo združene Evrope. Ta ideja se je snovala kot pacifistična – po svojih teoretskih in deklarativnih motivih – temeljila naj bi na sožitju vseh nasprotujočih si ideoloških, nacionalnih, kulturnih ter gospodarskih tokov.

Ne le koroško, temveč celotno študentsko gibanje v Avstriji je opredeljeval »predvsem aspekt evropskosti« (Pelinka, 1998, 148–157). Tudi za študentsko gibanje v Sloveniji je bilo značilno »neuspešno povezovanje z nacionalizmom«, v obdobju njegove radikalizacije (1970–1971) pa naj bi celo sovpadalo s pojavom »medkulturnih in alternativnih gibanj« (Molan, 2008, 37). Predpostavko podkrepuje tudi pisatelj Drago Jančar (2005, 40), ko v prispevku *Krakov, Anno Domini 1968* piše, kako je na ljubljanski filozofski fakulteti študentske zborovalce pozival, da bi podprli dozdevno nacionalistično usmerjeno zagrebško študentsko gibanje,⁷ a je naletel na odpor. Jančar na sploh ugotavlja, da študentsko gibanje '68 ni imelo posluha za nacionalizme, ki so obstajali v Vzhodni Evropi. Lahko bi dodali, da tudi ni kazalo simpatij do herojskih spominov, temveč je izpostavljalo neherojske, travmatične spomine. Povojni, aktivistično obarvani optimizem se je tako rekoč umaknil v spoznanje, da nasilje z dediščino genocida, vojne in strahu še kar traja, da se spaja z megalomansko, v priho-

dnost jurišajočo ikonografijo, ki je dajala pečat podobi partizanstva v jugoslovanski in slovenski javnosti, in da postaja temeljni zakon sodobne družbe. Pesniška zbirka Daneta Zajca *Ubijavci kač* (1968), ki šteje med ključne za razumevanju dialektike med rabljem in žrtvijo (tudi in morebiti zlasti v eni in isti osebi), opozarja na to. Naj omenimo še roman Borisa Pahorja *Nekropola* (1967), v kateri tržaško-slovenski pisatelj opisuje svojo izkušnjo v nacističnem taboriščnem svetu. Posebej zanimiva v tem kontekstu so tista mesta v knjigi, kjer avtor govori o odnosu »matičnih« in primorskih Slovencev do taboriščnika kot »neljubega gosta«: »Zakaj gloriola čistega junaštva za tiste, ki so padli s puško v roki ali leže za strojnico, medtem ko je za tiste, ki jih je izvotlila lakota, samo nanagroma izgovorjen spomin, sicer pa molk?« (ibid., 173) V ukazu za streljanje pisatelj ne uspe videti nobene etične geste kot take: zadaja se smrt, čeprav sovražniku.

Ta preobrat od zmagovalnih do travmatičnih spominov se simbolično zgošča v prelomnem dejanju takratnega nemškega kanclerja Williija Brandta decembra 1970, ko je spontano pokleknil pred spomenikom vstaji v varšavskem getu. Brandtovo dejanje je bilo razumljeno kot opravičilo za zločine, ki so jih med drugo svetovno vojno storili Nemci Judom in drugim prebivalcem Poljske, postalo pa je tudi simbol odpiranja in obnove vezi z Vzhodno Evropo, za kar je Brandt leta 1971 prejel Nobelovo nagrado za mir.

Nedvomno je Brandtova nova »Ostpolitik« (Nečak, 2010) prišla do izraza tudi na Helsinški konferenci o varnosti in sodelovanju v Evropi (KVSE, kasneje Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi – OVSE), ki je 1. avgusta 1975 privedla do sprejetja Helsinške sklepne listine (CSCE, 1975). KVSE je veliko prispevala k institucionalizaciji medblokovskega dialoga in še določneje: dialoga med različnimi ideološkimi, političnimi in gospodarskimi sistemi. Zajezila je spore, napetosti in boje za meje. Osimski sporazumi, ki so še danes eden od temeljev slovenske zahodne meje, so bili v Evropi ocenjeni kot prvo neposredno izpolnjevanje helsinških načel. Tedanji republiški sekretar za mednarodno sodelovanje Marjan Osolnik, danes upokojeni veleposlanik, se spominja, da je bil podpis Helsinške listine tudi »temeljni dokaz, s katerim si je Slovenija (in tudi Hrvaška) od jugoslovanske zvezne vlade priborila soglasje za pristop k DS Alpe-Jadran« (Frlec, 2005, 14).

Naj dodamo, da so k temu soglasju za pristop Slovenije (in Hrvaške) k DS Alpe-Jadran bistveno (so)pri-

6 Nekdanjega koroškega deželnega glavarja Hansa Simo pogosto označujejo za »duhovnega očeta ›Delovne skupnosti Alpe-Jadran« (http://www.mzz.gov.si/si/slovenci_v_zamejstvu/enotna_lista/arhiv/ [1.4.2014]). S takratnim predsednikom Slovenije Stanetom Kavčičem, s katerim je bil tudi prijateljsko povezan, sta skupaj snovala idejo o poglobljenem sodelovanju v prostoru Alpe-Jadran (ibid.; gl. tudi Repe, Prinčič, 2009, 218–222). Slovijo tudi kot edini koroški deželni glavar, ki si je resno prizadeval za rešitev slovenskega manjšinskega vprašanja v duhu avstrijske ustave in evropskih norm manjšinskega varstva.

7 Krunoslav Stojaković (2010) drugače od Jančarja izpostavlja, da hrvaško (in srbsko) študentsko gibanje ni bilo nacionalistično usmerjeno. To gibanje, ki sicer ni bilo monolitno, je opredeljevala »vsejugoslovanska« ter levičarsko-alternativna miselnost. Precejšen vpliv nanj so imeli razumniki okrog filozofskega časopisa *Praxis*, ki je izhajal v Zagrebu in je tedaj predstavljal najaktualnejše svetovno uveljavljeno »stičišče za intelektualno razpravo čez prepreke železne zavese« (Kanzleiter, 2008, 225).

spevale tudi ustavne spremembe v Jugoslaviji leta 1974, ki se ujemajo z načeli KVSE/OVSE oziroma Helsinške sklepne listine. Nastajale in sprejete so bile kot odgovor prav na proteste in družbene pretrese ob koncu šestdesetih in začetku sedemdesetih let. Ustavne spremembe 1974 so se kazale zlasti v težnji po presejanju birokratskega centralizma, večji samostojnosti jugoslovanskih republik in pokrajin ter v poudarjanju večnacionalnega in večetničnega značaja Jugoslavije na podlagi načela »bratstva in enotnosti« (Žagar, 2010). Slovenija je na osnovi te ustavne ureditve razvijala svojo »samoupravno zunanjo politiko«, kot jo imenuje Rudi Čačinovič, eden pomembnejših Slovencev v jugoslovanski diplomaciji tistega časa, in sicer predvsem na tistih področjih, ki so bili v njenem ožjem interesu: »v neposrednih stikih ob mejah, v skrbi za zdomce in izseljence, v stikih Slovenije z različnimi regionalnimi organizacijami v širšem evropskem prostoru (npr. Delovna skupnost Alpe-Jadran)« (Čačinovič, cit. v Klabjan, 2013, 415).

Po sprejetju ustave leta 1974 je pri takratni slovenski vladi (Izvršni svet socialistične RS), ki ji je v letih 1967–1972 predsedoval Stane Kavčič, nastalo tudi neke vrste ministrstvo za zunanje zadeve (Republiški komite oziroma Sekretariat za mednarodno sodelovanje), ki je navezovalo stike prek meje, v prvi vrsti z obmejnimi deželami: s Koroško, Štajersko, Furlanijo Julijsko krajino in celo z Gradiščansko, širše pa tudi z Bavarsko in Bremnom (Repe, Prinčič 2009, 222), potem pa še z Madžarsko. Premjerji in politiki obmejnih dežel so se redno srečavali in vzpostavljali medsebojne stike. Stane Kavčič je bil prvi predsednik, ki je začel sodelovanje s Furlanijo Julijsko krajino, nadaljeval pa je tudi s sodelovanjem z avstrijsko zvezno deželo Koroško, ki sta ga vzpostavila deželni glavar Hans Sima in Kavčičev prehodnik Janko Smole (ibid.). Pri vseh teh srečanjih je Kavčič postavil v prvi plan gospodarsko sodelovanje, »zelo vneto« pa tudi skrb za slovenski manjšini v Avstriji in Italiji (ibid., 222–223). V tem smislu je bistveno prispeval tudi k postopni graditvi DS Alpe-Jadran. Manjšine pri tem očitno ni smatral kot »kamen spotike«, temveč kot akterja, ki ni le pomemben za čezmejno sodelovanje, temveč tudi za večjo senzibilnost za probleme ljudi, ki niso pripadniki večin.

KVSE/OVSE je bila spet in spet označena tudi za pionirko manjšinske zaščite. Že v Helsinški sklepni listini (4. odstavek 7. poglavja prvega dela oziroma t. i. prve košarice) beremo, da »bodo države, kjer živijo narodne manjšine, spoštovale pravico oseb, ki pripadajo takšnim manjšinam, do enakosti pred zakonom. Na podlagi tega naj bi jim nudile vse dolžnosti za dejansko uživanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter na tak način varovale njihove tovrstne zakonite interese.« (CSCE, 1975) Pomenljive v tem kontekstu so besede Hannah

Arendt v *Izvorih totalitarizma*, prvič objavljenih leta 1951 kot *The Burden of Our Times*:

»Nekaj veliko bolj temeljnega kot svoboda in pravičnost, ki sta pravici državljanov, je ogroženo, kadar pripadnost skupnosti, v katero se rodiš, ni več dana sama po sebi in nepripadnost ni več stvar izbire, ali ko si postavljen v situacijo, kjer, razen če zagrešiš zločin, ravnanje drugih s teboj ni več odvisno od tega, kaj storiš in česa ne. Ta skrajnost in nič drugega, je situacija ljudi, ki so oropani človekovih pravic. Niso oropani pravice do svobode, temveč pravice delovanja; ne pravice misliti o vsem, kar želijo, temveč pravice mnenja. [...] *Obstoja pravice do pravic (kar pomeni življenje v okviru, kjer te sodijo po dejanjih in mnenjih) in pravice do pripadanja neki organizirani skupnosti smo se zavedli šele, ko se je pojavilo na milijone ljudi, ki so te pravice izgubili in jih niso mogli ponovno pridobiti zaradi nove globalne politične situacije.*« (Arendt [1951] 1968, 177; poudarila MJP; slov. prev. 2003, 377)

Sodelujoče države na KVSE so priznale, da je spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin bistveni dejavnik miru, pravičnosti in blaginje, nujnih za zagotavljanje razvoja prijateljskih odnosov in sodelovanja med njimi ter med vsemi državami. Tako so neločljivo povežale klasično zagotavljanje varnosti s človekovo razsežnostjo.⁸ Helsinška sklepna listina je določila prve korake za praktično uresničevanje teh zavez – ukrepov, kot so vzpostavitev stikov med ljudmi in spodbujanje medsebojnega razumevanja. Sem sodijo tudi ukrepi za ponovno združevanje družin, ločenih zaradi vojn in blokovskih delitev, pa tudi za splošno čezmejno zблиževanje ljudi, še zlasti mladih (CSCE, 1975).

Med pomembnimi uspehi, ki jih je DS Alpe-Jadran v tem kontekstu dosegla, velja izpostaviti srečanje zunanjih ministrov v Millstattu na Koroškem, do katerega je prišlo ob njeni deseti obletnici, 4. junija 1988. Ministri za zunanje zadeve oziroma predstavniki vlad Republike Avstrije, Jugoslavije (tedaj Socialistične federativne republike), Zvezne republike Nemčije, Italije in Madžarske (tedaj Ljudska republika Madžarska) so podpisali Millstattsko izjavo (1988), v kateri ugotavljajo, da sta dejavnost in program DS Alpe-Jadran v skladu z določili Sklepne listine KVSE in s tem tudi v vseevropskem interesu. Izrazili so pripravljenost svojih držav, da še naprej pospešujejo sodelovanje v okviru DS Alpe-Jadran. Narodne manjšine so v tem dokumentu izpostavljene kot pomemben dejavnik sporazumevanja in »koristen most« intenziviranja meddržavnih stikov.

8 V izrazoslovju KVSE/OVSE se pojem človekova razsežnost uporablja za politično zavezujoče naloge in dejavnosti, katerih namen je zagotavljanje spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spoštovanje načela pravne države, podpora načelom demokracije ter graditev, krepitev in varstvo demokratičnih ustanov.

Kot smo že nakazali, je ta razvoj od šestdesetih let dalje sovpadal s premikom od politike pozabe ali boljše distanciranja od »zle preteklosti« tja k afirmiranju kulture spominjanja, kar pomeni, da se tej preteklosti odslej ne bi smelo več izogibati, jo blažiti ali držati v »latenci«, prav obratno, veljalo jo je ozavestiti, čuti ti odgovornost zanjo, da bi lahko postala aktivna sila družbenih sprememb. V središču razlag zato ni bila več projekcija na želeno prihodnost, ki v prid pacifikacije, potrebne za preseganje ekstremnih travmatizacij, sporov in konfliktov, terja pozabo in molk. Prav obratno: v fokus pozornosti je začela stopati re-vizija (do) sedanjega, ki jo je navdihoval prav spomin na travmatske izkušnje od časa fašizma in nacizma dalje. Te so bile doslej podvržene desimbolizaciji, potisnjene v nezavedno, a so se vendar ohranile kot »vednost«, ki sploh ne more biti pozabljena. Alfred Lorenzer (1973, 120–125) definira desimbolizacijo kot izgon iz jezika, ekskomunikacijo, odstranitev iz konteksta razumevanja in jo povezuje s procesom potlačitve, ki preide v latenco ali v »scensko agiranje«. Treba pa je poudariti, da tudi latentca ne predstavlja nič statičnega, negibnega oziroma, kot poudarja Cathy Caruth (1995, 8), vsebinsko prazne zakasnelosti, ki vodi do tega, da se travmatska izkušnja »absolutno eksaktno ohrani«. Čustveno ustrezne dražljaje posameznik lahko zazna ne glede na to, ali je nanje pozoren, kasneje pa k njim lahko preusmeri svojo pozornost ter jih izpriča. »Semiotično« in »simbolno« tako lahko postaneta sporočljivi znamenji afektivne resničnosti (gl. Jurić Pahor, 2008).

Travmatski sledovi fašizma, nacizma, druge svetovne vojne in povojnega nasilja so neizbrisno vpisani ali vključeni v narativo, ki so jo v alpsko-jadranskem prostoru začeli snovati v drugi polovici šestdesetih let. Značilno zanjo je, da emfatično poudarja »civilizacijski prelom« (Diner, 1988), ki označuje »mišljenje po Auschwitzu«. Po eni strani izraža pojem »antropološko iritacijo«, ki napeljuje na izkušnjo radikalne desubjektivizacije ter odpira območje, o katerem se zdi, da se izmika utečenemu človekovemu razumu (lat. *racio*) in njegovemu zaupanju vanj: »s tem, da je bilo mogoče uničevati ljudi zgolj zaradi uničevanja samega, so bili temeljito zamajani, tako rekoč zanikani, v naši zavesti zasidrani temelji civilizacije« (ibid., 8). Ta radikalna zareza v moderni zgodovini, ki so jo hoteli nekateri sodobniki še zanikati in zamolčati, je ostala neizbrisna. V narativi se je izpričevala kot prelom s »hudo preteklostjo« (Meier, 2010) ter v preobrazbi identitete nacije/naroda, ki jo naj bi opredeljevala »anamnetična solidarnost« (Micha Brumlik, 1990) ali, v besedah Jürgena Habermasa (1986), »solidarni spomin na ne-

popravljlivo« ter »preprašujoči odnos do lastnih, identitetotvornih tradicij«.

Od tod tudi zavračanje pogleda na zgodovino, znotraj katere naj ne bi štela nobena druga identiteta razen (mono)nacionalne ali (mono)ideološke. Tako za skupnostne kot tudi za osebne identitete naj bi veljalo, da so relacijske, med seboj povezane, ne pa takšne, ki se sučejo zgolj okoli potrebe po postavljanju nacionalnih meja in pregrad. Tópi, kot so: »*misija povezovanja narodov*«, »*izgradnja sosedskih stikov*«, »*most prijateljstva med tremi sosednjimi državami*«, »*dobro soselstvo*« (gl. Valentin, 1998, 173) – vztrajno poudarjanje potrebe po intenziviranju odnosov v obmejnih regijah opozarja prav na to. V Smernicah DS Alpe-Jadran za tretje tisočletje beremo: »Delovna skupnost Alpe-Jadran ima tudi v sklopu širšega evropskega prostora vse potrebne pogoje, da še naprej uveljavlja vlogo mostu na stičišču zgodovinsko zakoreninjenih identitet in kultur in v svoji raznolikosti sprejema nove izzive sodelovanja.« (ARGE Alpen-Adria, 2002, 4) In vse do danes je prostor Alpe-Jadran pojmovan kot »najpomembnejši mirovni projekt v osrčju Evrope« (DS Alpe-Jadran 2006; Waldner, 2013; Gruber, Rippitsch, 2011). Gre za projekt kooperacije in povezovanja zlasti med obmejnimi oziroma sosedskimi regijami in deželami, a hkrati za projekt, ki je bistveno prispeval k evropski integraciji, o čemer pričajo tudi vstop Avstrije v Evropsko unijo v letu 1995, Slovenije in Madžarske v letu 2004 in Hrvaške v letu 2013.

Kljub tem ugotovitvam je bila vloga DS Alpe-Jadran večkrat in v različnih pogojih predmet razprav, če nje vloga ni že odigrala in če je sploh še potrebna – tako na primer v času razpada komunističnih sistemov 1989/81 ali po vstopu večine in naposled vseh njenih članic v EU, nazadnje Hrvaške (več o tem Jurić Pahor, 2012, 414–417). Največjo krizo je DS Alpe-Jadran doživela 16. marca 2012, ko so se tri njene ustanovne članice (Furlanija Julijska krajina, Veneto in Koroška) odločile, da ustanovijo Euregio »Senza confini« in izstopijo iz DS Alpe-Jadran. Avstrijska zvezna dežela Koroška se je kasneje izstopu iz DS Alpe-Jadran odrekla. 22. novembra 2013, ob njeni 35. obletnici, se je DS Alpe-Jadran preimenovala v Zvezo Alpe-Jadran (DS Alpe-Jadran, 2013),⁹ ki na eni strani sugerira kontinuiteto (kaže se na primer v ohranitvi dosedanjega logotipa, himne, pa tudi spletne strani DS, ki zdaj nosi ime Zveza Alpe-Jadran; gl. <http://www.alpeadria.org/>), na drugi strani uvedbo pomembnih novosti: Zveza Alpe-Jadran želi biti »še bolj blizu ljudem«. Njene redne članice so lahko teritorialne skupnosti (dežele, regije, občine) ali nacionalna interesna združenja lokalnih organov oblasti (zveze mest, zveza občin), pridružene članice

9 Gl. tudi Primorski dnevnik, 23. 11. 2013: Novo ime, nova struktura in nova vsebina zveze: namesto Delovne skupnosti Alpe Jadran ustanovili Alianso Alpe Jadran. – **Ustanovne članice Zveze Alpe-Jadran so:** avstrijske zvezne dežele Koroška, Štajerska in Gradiščanska; Slovenija, ki jo zastopa Združenje mest in občin Slovenije; hrvaške županije Istra, Karlovac, Krapina-Zagorje, Koprivnica-Križevci, Medimurje, Varaždin ter madžarska županija Vas.

pa javne in zasebne organizacije ali združenja lokalnih organov oziroma nacionalna interesna združenja lokalnih organov, če je njihova regija redna članica. To pomeni, da bi Zveza Alpe-Jadran v svoje kooperacijsko omrežje lahko privabljala članice od dežel, mest in občin vse tja do nevladnih organizacij, raznolikih društev, ustanov ipd. Ta struktura naj bi ji omogočala fleksibilno in nebirokratsko čezmejno sodelovanje, podprto s projekti, ki jih sofinancira EU. Podobno kot pred njo DS želi biti »kristalizacijska točka evropske integracije« in v svoje kooperacijsko omrežje privabiti območja v državah Zahodnega Balkana, da bi jim v smislu stabilizacijsko-pridružitvenega procesa olajšala možnost včlanjenja v EU.

Deželni glavar Koroške Peter Kaiser, predsednik Zveze Alpe-Jadran do leta 2015, je na njenem občnem zboru dejal, da se bo Zveza Alpe-Jadran navezovala na izkušnje in znanja, ki si jih je njena predhodnica pridobila v teku svojega 35-letnega delovanja. V tem kontekstu je izpostavil zasluge DS Alpe-Jadran, ki si jih je pridobila za razvoj alpsko-jadranskega prostora v smeri krepitev »evropske unije miru«. Tudi Zveza Alpe-Jadran si bo, tako Kaiser, prizadevala za ta cilj. Da ga deželni glavar vidi v tesni zvezi s spoštovanjem regionalne, nacionalne/etnične in individualne raznolikosti, sugerira njegova izjava: »Želimo, da se še bolj približamo drug drugemu, ne da bi zatajili lastno, obenem pa bomo skupno koristili kot izziv [razvojni potencial].« (APA-OTS, OTS0175, 22. 11. 2013)

OD OSEMDESETIH LET DO DANES: MIROVNO GIBANJE IN NASTAJANJE DIALOŠKE KULTURE SPOMINJANJA

Postopno rahljanje hladnovojnih režimov, konec hladne vojne in padec socializma so izzvali v alpsko-jadranskem prostoru – še posebej v Furlaniji Julijski krajini, Sloveniji ter na Koroškem oz. Štajerskem – na eni strani razplamtenje nacionalizmov, vojne spopade (v Sloveniji in na Hrvaškem), izbruh potlačenih kolektivnih spominov in – kot odgovor na te družbene pretese – nastanek in razvoj številnih mirovniških skupin. Čeprav te skupine praviloma niso nastajale znotraj DS Alpe-Jadran, kljub določenim trenjem z njo niso bile v konkurenčnem razmerju, prej obratno: predstavljale so njeno dopolnitev, lahko bi tudi rekli alternativo njeni dejavnosti. Mirovniške skupine so izhajale iz civilne družbe, raznih družbenih gibanj in nevladnih organizacij, prizadevale so si za kulturo miru in nenasilja s podarkom na »civilni neposlušnosti« ter medsebojnemu sodelovanju tudi na čezmejni ravni.

Werner Wintersteiner (2013, 23; gl. tudi Radmann, 2008) navaja, da se je kooperacija mirovniških skupin in organizacij začela v zgodnjih 1980-ih letih, in sicer v času oživitve hladne vojne. Vidni znak kot tudi povod protestnih gibanj sta bila dejstvo, da sta Nato in Varšavski pakt nameščala svoje rakete v Evropi. Ogorčenje

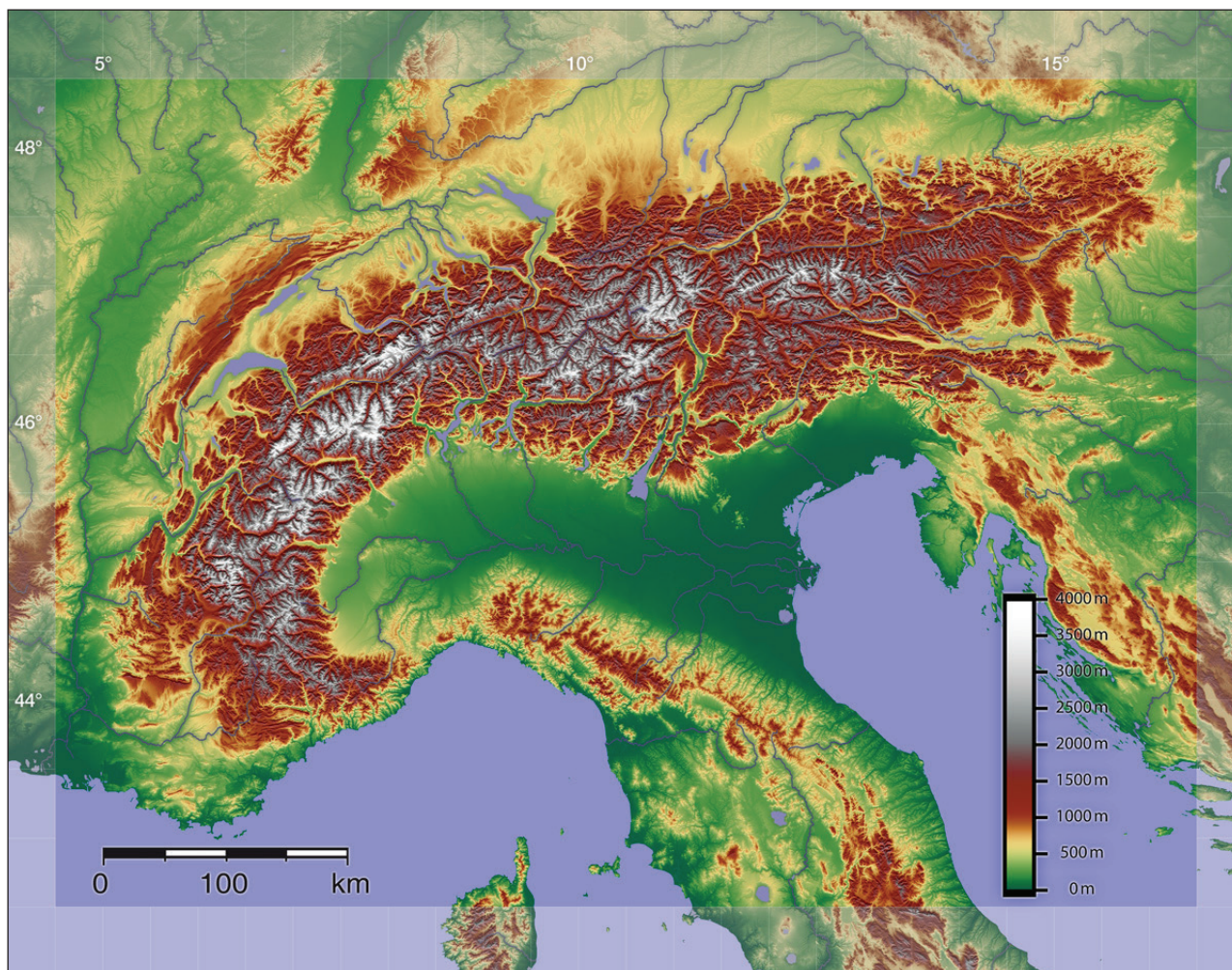
tedanjih mirovniških gibanj je bilo tolikšno, da je zajelo tudi države, ki jih to dejstvo ni neposredno prizadelo, kot denimo nevtralno Avstrijo in neuvrščeno Jugoslavijo (predvsem Slovenijo, v manjši meri tudi Hrvaško). Sprožilec za čezmejno mirovno kooperacijo je bilo tudi eno najpomembnejših Natovih oporišč v Avianu na severu Furlanije v Italiji, kar so sosednje regije občutile kot grožnjo (»Beljaški predlog« v Wintersteiner, 1993, 227). V osemdesetih letih je prišlo do več pomembnih in številčno močnih »mirovniških taborov«, ki so izrecno označeni s pridevnikom »alpsko-jadranski«. In to zlasti v Furlaniji, Srednjem Vrhu pri Kranjski gori, na Rebrci pri Železni Kapli na Koroškem, v Trstu in drugod (Wintersteiner, 2013, 24–25). V Sloveniji je na širok odmev naletela kampanja Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) »Slovenija brez vojske«, ki se je začela novembra 1989 na kongresu ZSMS v Portorožu, končala pa s skupno Deklaracijo za mir, februarja 1991 (Hren, 2011, 14). 20. junija 1991, nekaj dni pred oboroženim spopadom v Sloveniji, so v Ljubljani ustanovili Mirovni inštitut, ki se je v prvih letih svojega obstoja posvečal predvsem mirovnim študijem, vprašanjem nasilja, človekovih pravic, vojne in varnosti (ibid., 19–20).

Leta 1986 je bil sprejet »Alpsko-jadranski mirovni manifest«, ki povzema skupne cilje mirovniških gibanj. V njem med drugim beremo, da »varnosti ni mogoče doseči z nenehnim oboroževanjem [...], temveč prek sporazumevanja med narodi in prek popuščanja napetosti od spodaj«. Deklaracija poudarja nujno »pre-delave ›bolečih točk‹ lastne preteklosti v duhu avtokritike in demokratične miselnosti«, predlaga pa tudi projekte skupnega ukvarjanja s »kočljivimi vprašanji«. Manifest se jasno obrača tudi proti diskriminaciji »narodnih skupnosti z drugim jezikom in kulturo« in poimenuje ukrepe za njihovo pospeševanje (Wintersteiner, 2013, 25).

Vojne v razpadajoči Jugoslaviji so za mirovno gibanje predstavljale globoko cezuro, pa čeprav niso pomenile konec čezmejnega in siceršnjega sodelovanja. To se je v 1990-ih letih premaknilo na področje mirovne pedagogike, od leta 2000 dalje pa zlasti na univerzitetno raven. Hkrati s tem premikom pa je narasla pripravljenost na soočanje s travmatično in konfliktno preteklostjo ter z napetostmi spominjanja, ki iz tega izvirajo. V središče soočanja s preteklostjo vse bolj stopa tudi analiza odnosa do totalitarnih zločinov, še zlasti holokavsta.

Zgodovinar Dan Diner je že v devetdesetih letih poudaril, da je na vprašanje po skupni navezni točki v preteklosti možen le en odgovor: holokavst. Zgodovinsko prizorišče tega »civilizacijskega preloma«, kot je poimenoval ta zločin proti človeštvu, se razteza po vsej Evropi. »V prvi vrsti«, piše Dan Diner (2007, 39), »kontaminira Auschwitz [sinonim za holokavst, op. MJP] memorijo Judov in Nemcev. Toda v orbito dogodka so vpotegnjene tudi druge evropske memorije.« Holokavst je paradigmatični »*lieu de mémoire*« (Pierre Nora) Evro-

pe in vsaka kulturna konstrukcija evropske identitete naj bi izhajala iz tega središča.¹⁰

Desetletje kasneje lahko ugotovimo, da je bila Dinerjeva ocena potrjena in v glavnem tudi uresničena. Odločitev za holokavst kot središče evropske memorije se izpričuje v vpeljavi 27. januarja kot novega spominskega dneva. Ta dan, ki simbolizira osvoboditev Auschwitzta s strani sovjetske Rdeče armade, je Evropski parlament leta 2005 vpeljal s posebno Resolucijo (Evropski parlament, 2005), v kateri evropske državljane opozarja, da morajo zločini holokavsta živeti naprej v spominu prihodnjih generacij kot opozorilo na genocid, ki izvira iz prezira do drugih ljudi, iz sovraštva, iz antisemitizma, iz rasizma in iz totalitarizma. Poudarjeno je tudi, da so tovrstna prizadevanja potrebna, ker se izvajanje diskriminacije na podlagi vere in narodnosti nadaljuje

na različnih ravneh ne glede na pomembne ukrepe, ki jih je sprejela Evropska unija v zvezi z izvajanjem 13. člena Pogodbe EU. Resolucija poziva v tem kontekstu tudi različne ravni lokalnih, regionalnih in nacionalnih vlad držav članic EU, da uskladijo svoje ukrepe za boj proti antisemitizmu in napadom na manjšine, vključno z Romi, in da spodbujajo dialog prav med temi ravnmi kot tudi dialog in sodelovanje med različnimi kulturnimi, narodnostnimi in verskimi skupnostmi. V smislu Deklaracije Stockholmskega mednarodnega foruma o holokavstu ter prav na tem forumu potrjene Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research (ITF) (gl. Kroh, 2006, 201–237), ki je bila decembra 2012 preimenovana v International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA), se Resolucija zavzema za intenzivnejše izobraževanje

10 Naj spomnimo na razloček med memorijo in spominom oz. spominjanjem. Memorija je na kolektivni ravni bolj povezana z institucijami, mediji in kraji, ki hranijo in posredujejo pretekle vsebine, na individualni ravni pa je vezana tudi na možgansko čustveno mašinerijo posameznika do izkustva ali tudi (neposrednega, posrednega, posredovanega) spomina na to izkustvo; spominjanje in spomin pa sta vezana bolj na zavestne komponente odnosa do preteklosti, implicirata pa tudi spontano zaznavanje in nezavedno odzivanje (gl. Jurić Pahor, 2007).

o holokavstu predvsem med mladimi ter za to, da se ozadje holokavsta upošteva tudi v aktualnih dejavnostih in prizadevanjih proti rasizmu, ksenofobiji in antisemitizmu. Naj pripomnimo, da se je tej iniciativi še istega leta pridružila Generalna skupščina Združenih narodov, ki je 27. januar določil za Svetovni dan spomina na žrtve holokavsta.

Od leta 2005 predstavlja obeležje dneva spomina na holokavst obvezo vseh držav članic EU, kar velja tudi za potencialne države kandidatke. Prevzem obvez v sklopu ITF/IHRA, vključno z vpeljavo novega spominskega dneva, predstavlja tako rekoč vstopnico za sprejem v Evropsko unijo. In to prav v smislu Jorgeja Semprúna (2005), ki je med proslavo 60. obletnice osvoboditve koncentracijskega taborišča Buchenwald (kjer je bil zaprt od konca 1943. do osvoboditve) dejal, da bi širitev Evropske unije lahko bila kulturno in eksistencialno uspešna le v primeru, če bi združila ločene zapadno- ter srednje- in vzhodnoevropske spomine. V tem smislu je izrazil upanje, »da bo ob naslednji spominski slovesnosti čez deset let izkušnja gulagov že vtkana v kolektivni evropski spomin. Upajmo, da bodo *Kolimske zgodbe* Varlama Šalamova takrat že uvrščene ob bok knjig Prima Levija, Imreja Kertésza in Davida Rousseta« (ibid.) ali Borisa Pahorja z romanom *Nekropola*. To pa naj bi, tako bi lahko dodali, veljalo tudi za knjige, ki se nanašajo na »Titov gulag« (Jezernik, 2013), med katerimi je najbolj znan Goli otok v Kvarnerskem zalivu, kamor so v času, ko je Tito prekinil zvezo s Stalinom, z okrutnostjo »antistalinističnega stalinizma« (Michnik, 2013, 9) internirali ljudi, ki so bili obtoženi informbirojevskega protijugoslovanskega delovanja. Vse do Titove smrti je bila tema »koncentracijskega taborišča za jugoslovanske komuniste in levičarje«, ta »nasilni madež na naši partizanski morali« in eden od »najbolj temnih dogodkov naše revolucije«, kot je v svojem Dnevniku 1. avgusta 1984 o Golem otoku zapisal nekdanji, prisilno upokojeni predsednik slovenske republiške vlade Stane Kavčič (1988, 515), prepovedana. Goli otok – ob njem pa še zapori ali taborišča, kot so Stara Gradišča, Bileča, Požarevac itd. ter drugi zaporniški otoki ob Jadranskem morju (Sveti Grgur, Rab, Ugljan) – je veljal za enega največjih tabujev v jugoslovanski javnosti. Sem naj bi bilo v obdobju med 1948 in 1963 po uradnih jugoslovanskih virih poslanih 16.731 oseb, po neuradnih virih pa od 100.000 do 300.000 oseb (Jezernik, 2013, 15).

Nedvomno predstavlja Goli otok eno večjih taborišč po drugi svetovni vojni v Evropi. Jetniki so bili na njem

podvrženi jasni hierarhiji, sistematičnemu trpinčenju, načrtnemu razčlovečenju ter prisilnemu delu. Od fašističnih in nacističnih taborišč, ki so jih pred tem preizkusili tudi številni golootoški, ga je razlikovalo to, da ni bil namenjen »uničenju« (takojsnjemu ali skozi delo), temveč »prevzgoji«.

Pomenljivo je, da so izkušnje Golega otoka po Titovi smrti leta 1980 tematizirali zlasti avtorji iz (ožjega) prostora Alpe-Jadran. V literaturi sta se izkušnje Golega otoka lotila slovenski pisatelj Branko Hofman v romanu *Noč do jutra* ter Igor Torkar *Umiranje na obroke* (oba leta 1984). Leta 1990 je Ligio Zanini, pesnik italijanske narodnosti, rojen v Rovinju v Istri, objavil avtobiografski roman z naslovom *Martin Muma* (roman je izšel v italijanščini), v katerem prav tako govori o strahotah, ki jih je doživel na tem otoku.¹¹ Od devetdesetih let dalje pa so o izkušnji z jugoslovanskim gulagom začele izhajati tudi knjige spominov. Precej znana je knjiga Radovana Hrasta s pomenljivim naslovom *Čas, ki ga ni* (izšla je leta 1991). Naj omenimo še knjigo Bogdana Mohorja - Stona s prav tako pomenljivim naslovom *Luna* in podnaslovom *Od koroškega partizana do političnega zapornika v Bileči*; knjiga vključuje tudi nemški prevod *Luna: Vom Freiheitskämpfer in Kärnten zum politischen Gefangenen in Bileča*, ki je leta 2007 izšla pri založbi Drava v Celovcu. Knjiga zajema spomine na dve poglavji iz avtorjevega življenja. Na svetli strani lune so zapisani avtorjevi spomini na partizanska leta na Koroškem, na njegovo prizadevanje pri organizaciji upora koroških Slovencev proti nacizmu ter na pripravljenost v skrajnem primeru v borbi za svobodo žrtvovati tudi življenje. Na temni strani lune pa je zapisano to, česar se človek, ki se mu je zgodila nepojmljiva krivica – obsodba v tako imenovanih »antistalinistično-stalinističnih« procesih in leta zapora v Bileči – le z muko spominja (asociacija na »Čas, ki ga ni« Radovana Hrasta se naravnost vsiljuje). Obe v eno pripoved zajeti poglavji dajeta knjigi poseben pečat. Opozarjata pa tudi na to, da se je to, kar je zapisano na »temni strani lune«, nadaljevalo tudi po prestani kazni v Bileči. Zadnji odstavek knjige Mohorja - Stona se, potem ko zremo, da se je »Goli otok« (metafora za vsa koncentracijska taborišča v socialistični Jugoslaviji) po njegovi vrnitvi domov v bistvu nadaljeval,¹² pomenljivo glasi: »Vse to se ni dogajalo nekje za Uralom, temveč v moji Socialistični republiki Sloveniji, v naši samoupravno urejeni družbi. Toda ali niso bila tudi v Titovi Jugoslaviji samoupravno urejena taborišča, kot je bila KPD Bileča?« Kratica KPD na prvi pogled napeljuje na domačnost v smislu nekak-

11 Zanimiv v tem sklopu je tudi sledeči podatek Slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije (Kacin Wohinz, Troha, 2000, 61): v času sovražstva med »informbirojevci« in »titovci« so v Jugoslaviji »mnoge italijanske komuniste, bodisi istrske domačine bodisi delavce, ki so se tja odselili »gradit socializem«, pozaprlji, jih deportirali ali izgnali.« O Italijanih na Golem Otoku glej tudi Scotti, 2002, 2012.

12 Bogdan Mohor - Ston (2007: 95) piše: »Tako kot v Bileči sem bil tudi doma uvrščen v najnižjo skupino nepopravljivih informbirojevcev, torej med bojkotirance. Zame ni bilo zaposlitve, štipendije, odvzeli so mi stanovanje, ki so mi ga z odločbo po prioritetni listi dodelile občinske oblasti. Protizakonito ga je zasedla Udba in ga dodelila enemu izmed svojih sodelavcev - »prašičkov«, kakor so udbovci v Slaviji imenovali svoje informatorje. Ob vsakem obisku tujih državnikov ali kakih pomembnejših politikov na Gorenjskem sem bil zaprt ali v hišnem priporu. Tako kot so v Sovjetski zvezi s slik izginjali vsi tisti voditelji, ki so čez noč padli v nemilost, sem se tudi jaz znašel med retuširanci.«

šnega kulturno-prosvetnega društva, a se *unheimlich* (nedomačno, srhljivo) odstre kot »Kazneno popravni dom« (Kazensko-prevzgojni dom).

Bogdan Mohor - Ston s svojim pripovedovanjem sugerira, da je možna koeksistenca spominov, ki so v medsebojnem protislovju in nesoglasju. Nespravljivi, v potlačitev usmerjeni »ali – ali« se tako lahko preobrazi v inkluzivni »tako – kot tudi«. Pomenljivo je, da se je z intervjujem vključil v projekt »Kärnten neu denken/verstehen/gestalten«, »Koroško novo misliti/razumeti/oblikovati«, katerega rezultati so – vključno z objavo omenjenega ter še drugih intervjujev (skupaj 18) – izšli v knjigi *Kärnten liegt am Meer: Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität* (Koroška leži ob morju: Konfliktne zgodbe o travmi, oblasti in identiteti), ki so jo izdali Wolfgang Petrisch, Wilfried Graf in Gudrun Kramer (2012); projekt sta vodila zadnja dva omenjena avtorja, ki sta strokovnjaka za integrativno transformacijo konfliktov in oblikovanja miru in sokreatorja leta 2011 ustanovljenega »Herbert C. Kelman Institute for interactive conflict transformation« (več o tem gl. <http://kelmaninstitute.org>; gl. tudi Graf, Kramer, Nicolescou, 2008). Naslov knjige implicira sicer poetično vizijo za prihodnost avstrijske Koroške,¹³ vendar je geografsko širše zastavljen, saj se osredotoča na ožji prostor med Alpami in Jadranom (morjem), pri čemer naj bi Alpe (Karavanke) predstavljale prehodno območje, ne pa nekakšen »mejni okop«, ki se ga vzpostavlja v razmerju do soseda. Kot izpostavljajo Graf, Kramer in Ernstbrunner (2012, 41), jim v omenjenem projektu težiščno gre »za predelavo zgodovinskih travm, masovnih kršitev človekovih pravic s strani nacionalsocializma, pa tudi s strani Titovega režima [...], ne da bi pri tem izenačevali oblastne oblike nacionalsocializma, stalinizma in titozma« (ibid.). Gre jim pa tudi »za novo soočanje s preteklostjo« ter za »razvoj skupnega projekta prihodnosti v alpsko-jadranski regiji«, za katero so predlagali vodilne koncepte, kot so »civilna predelava konfliktov«, »regionalni razvoj« in »medkulturno izobraževanje« (ibid.). Perspektiva tega projekta je ustanovitev in razvoj »Mirovne regije Alpe–Jadran« (ibid.; gl. tudi Wintersteiner 2012; <http://kelmaninstitute.org/building-the-peace-region-alps-adriatic/>).

NAMESTO ZAKLJUČKA:

Predpostavimo lahko, da se vizija oblikovanja Mirovne regije Alpe–Jadran, kakor smo jo nakazali v prejšnjem poglavju, ujema s sodobno evropsko kulturo

spominjanja, ki se izreka proti enoznačnim oznakam totalitarizmov in priznava, da je vsak totalitarni režim imel svoje specifične. To pa hkrati pomeni, da grozodejstva, ki so se v 20. stoletju dogajala v državah »pod rdečo zvezdo«, na primer v Sovjetski zvezi ali v SR Sloveniji niso, kot se danes kaj rado reče, »povsem primerljiva« s tistimi, ki jih je povzročil nacizem. Prav tako »povojnih grozot« ni mogoče enačiti s tem, kar nekateri imenujejo »slovenski genocid ali holokavst« (Fink, 2008). Burno dogajanje na področju nekdanje Jugoslavije pa je tudi spomine na Goli otok skušalo in skuša spremeniti v »nacionalistično karikaturu, po kateri naj bi bil »goolootski genocid« zgolj nadaljevanje ustaških zločinov nad Srbi, pravzaprav »skrbno načrtovano nadaljevanje Jasenovca« (gl. Jezernik 2013, 279). Ti primeri pa tudi jasno kažejo, da ni spomin na žrtve komunizma nekompatibilen z memorijo holokavsta, temveč poskus prisvojitji si spomin na žrtve holokavsta za lastne nacionalno in protikomunistično motivirane interese.

Evropska kultura »negativnega spomina«, torej spomina, ki temelji na obeleževanju masovnih travmatičnih izkušenj, še zlasti holokavsta kot najhujšega zločina v naši zgodovini, je nastala prav iz preseganja enačenj različnih totalitarnih sistemov. V tej kulturi se po koncu hladne vojne polagoma uveljavlja trend, da spomin na stalinizem (tudi »antistalinistični stalinizem«) ne bi smel relativirati holokavsta, prav tako tudi spomin na holokavst ne bi smel trivializirati totalitarizme »pod rdečo zvezdo«. In to kljub dejstvu, da so v Evropskem parlamentu leta 2009 pod egido nacionalistično-konservativnega tabora¹⁴ – tako rekoč kot protiutež 27. januarju, mednarodnemu dnevu spomina na žrtve holokavsta – sprejeli Resolucijo o evropski zavesti in totalitarizmi (Evropski parlament, 2009), ki jo je še istega leta podprla Vilniška resolucija o ponovni združitvi razdeljene Evrope (OSCEPA, 2009). Oba dokumenta sugerirata, da je nacizem in stalinizem moč vreči v isto vrečo in da je z vidika žrtev vseeno, kateri režim jih je iz kakršnega koli razloga prikrajšal za svobodo, jih mučil ali ubijal. Evropa, tako njuna dikcija, ne bo združena, če ne bo priznala nacizma, stalinizma ter fašističnih in komunističnih režimov kot skupne zapuščine in ne bo izvedla poglobljenih razprav o njihovih zločinih. V tem smislu resolucija poudarja pomen ohranjanja spomina na preteklost, saj brez resnice in spomina ni sprave, in priporoča razglasitev 23. avgusta (podpis sporazuma Molotov – Ribbentrop) za dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov. Naj pripomnimo, da je Slovenija Evropski dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in av-

¹³ Naslov knjige *Kärnten liegt am Meer* (Koroška leži ob morju) se navezuje na pesem Ingeborg Bachmann *Böhmen liegt am Meer* (Češka/Bohemija leži ob morju).

¹⁴ Predlog Resolucije o evropski zavesti in totalitarizmu so dali poslanci nacionalistično-konservativnega Združenja za Evropo narodov (UEN), ki vključuje evropske desničarske stranke in je bila tedaj četrta najmočnejša skupina v Evropskem parlamentu. UEN-ovih 44 poslancev je v času sklenitve Resolucije prihajalo iz šestih držav – Litve, Latvije, Italije, Poljske, Danske in Irske. Največ poslancev, kar 20, je prihajalo s Poljske, s 13 poslanci je sledila Italija. Kljub številni poljski zastopanosti pa so se dalj časa pojavljali očitki, da sta najmočnejši stranki v skupini UEN irska Fianna Fail in italijanska Alleanza nazionale (stranka, ki se je tik pred tem združila z Berlusconijevo stranko Ljudstvo svoboščin) (Zonta, 2009).

toritarnih sistemov sprejela šele leta 2012, torej kasneje kot druge evropske države. Sociologinja in nekdanja političarka Spomenka Hribar je v pogovoru za tednik *Mladina* na vprašanje, zakaj resoluciji tako razdvajata slovensko politično javnost, odgovorila:

»Prvič: zaradi vsega tistega, česar v njiju ni (ni obsojeno izdajstvo, aktivna, krvava kolaboracija z okupatorji, ni predstavljena »predigra« s strani desnice) ... in drugič: ker ne desnica ne levica nista pripravljeni na refleksijo lastne preteklosti in sta torej nesposobni in predvsem nepripravljeni na soočanje dejstev in posledice ravnanja tako desnice kot leve. Vsaka stran dolži izključno drugo za vse gorje, ki je bilo storjeno ljudem.« (Horvat, 2009)

Mučno medsebojno prilagajanje v ozračju žive preteklosti in vročih spominov potrebuje tudi kritičnost do klasičnih pojmov »krvnikov« in »žrtev«, saj so te kategorije podlaga za nove delitve na prijatelje in sovražnike. Te krepijo opozicijske »mi« skupine, odnose napetosti in neskončnega revanšizma. Zato naj bi nova, dialoška kultura spominjanja te čustveno nabite kategorije postopoma nadomestila s procesom kritičnega vzajemnega prilagajanja. Pogoj je znan: priznavanje drugega kot

enakopravnega, spoštovanje drugega, tudi nekdanjega sovražnika, in razumevanje pogojev za njegove drugačne spomine, pomeni hkrati preseganje toge dihotomizacije »krivi – nedolžni«. Nedvomno k temu procesu prispeva tudi uskladitev politike z globalnimi egalitarnimi prizadevanji, ki je ključni izziv, s katerim se soočajo globalisti. Globalizacija, kakorkoli jo razumemo, je ireverzibilen proces in zavedanje, da živimo v vse bolj povezanem svetu (od posameznikov do čezmejnih in transnacionalnih kooperacij in omrežij), v katerem naraščajo socialna tveganja, odsotnost varnosti ter krhkost in negotovost bivanja. Zygmunt Bauman (2004b, 88) celo misli, da je človeštvo prvič v zgodovini v situaciji, ko osebni interesi slehernega individua in etični principi vzajemnega spoštovanja kažejo v isti smeri in zahtevajo enake strategije delovanja. Ta trend se nakazuje tudi v kulturi spominjanja, ki sicer še vedno vztraja znotraj nacionalno-zgodovinskih okvirjev, vendar jih tudi presega s tem, da se preobraža v smeri – tudi čezmejnega – dialoga. Ta tendenca »v duhu Evrope« se precej jasno odraža tudi v prostoru Alpe-Jadran, ki upravičeno slovi kot krilatica za »miroljubno sožitje« in »mir«.

GOING BEYOND BORDERS: INSIGHTS INTO THE CREATION AND DEVELOPMENT OF THE CULTURE OF DIALOGUE AND PEACE IN THE ALPS-ADRIATIC REGION

Marija JURIC PAHOR

Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: juric.pahor@alice.it

ABSTRACT

Using historical and other sources the article illustrates the fact that the Alps-Adriatic region, founded in Venice on 22th November 1978 by the Working Community of the same name, has remained an important »crystallizing point of European integration« to this day. In the 35 years of its existence the Alps-Adriatic project has presented a unique case of creation of a culture of dialogue and peace, hiding in itself the lesson of the Second World War – to shake off the threat that totalitarianism, genocide and after-war violence pose to humanity. Its uniqueness consists in the fact that in the cold-war period it worked hard in favour of cross-border contacts and cooperation among people, regions and countries of different ideological, political and economic views. Also after the collapse of communist regimes the Alps-Adriatic project presented an important agent in the reshaping of conflicts into non-violent form.

The article points out that these efforts could only began to be fully implemented with clear definition and recognition of state borders, brought about by the London memorandum in 1954 (which was finally ratified by the Osimo Agreements of 1975), by the Austrian State Treaty (1955) and by the Udine Agreement (August 1955), which provided for (partial) crossing of state borders. The fact that the territory of the Udine Agreement spread towards the north up to Austria, influenced also many subsequent interventions aimed at the strengthening of mutual relationships, among others the founding of the Conference of security and cooperation in Europe, which had an essential role in the elimination of the »iron curtain«. It is not a coincidence that since the mid-1960s the Alps-Adriatic region has contributed to the creation of a new vocabulary of spatial policy with topoi like: »the mission of integrating nations«, »promotion of neighbourly contacts«, »bridge of friendship between three neighbourly states«: national minorities were not to be considered as crystallizing points of tensions and conflicts among countries but first and foremost as »human capital« for cross-border cooperation.

A significant role in the transformation of the Alps-Adriatic region from »territory of conflict« into »territory of dialogue and peace« was played before its formal foundation, i.e. since 1950 by the Slovene (and other) border minority communities. The article points out that this transformation was first based on the policy of oblivion. This was not about some damnatio memoriae or »suppression«, but above all about mitigation of conflict potentials in the atmosphere of live history, to the benefit of prevention of retributive measures and vindictive feelings, of social and political recovery, and of paving the way for the future. From the 1960s on there has been a turnabout in the direction of the remembrance boom. An important role in this sense was played by the students' movements, which expressed the categorical imperative »Auschwitz never again« (Th. W. Adorno) and were mostly anti-war and peace-oriented. Since the 1990s this turnabout has been expressed especially in the cultivation of the remembrance of the victims of Nazism and Stalinism which implies the assumption that also seemingly unfriendly enemies can live with each other, not against each other or just side by side. The existence of tradition or a scheme of conscious or unconscious memory and its Europeanization had and has in that context a strong evocative power.

Key words: Alps-Adriatic, totalitarian violence, mass traumatizations, culture of dialogue, culture of peace, culture of memory, Slovene national communities

VIRI IN LITERATURA:

- APA–OTS – Austria Presse Agentur – Originaltext-Service OTS0175:** LH Kaiser: Arge Alpen-Adria wurde zur Alpen-Adria-Allianz: Kärnten, Burgenland, Steiermark sowie Regionen Kroatiens, Sloweniens und Ungarns unterzeichneten in Klagenfurt Gründungsdokument. http://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20131122_OT0175/lh-kaiser-arge-alpen-adria-wurde-zur-alpen-adria-allianz (3. 4. 2014).
- ARGE – Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria (2002):** Leitbild in Europa des dritten Jahrtausends. <http://www.alpeadria.org/deutsch/index.php?page=252897903&f=1&i=733044516&s=252897903> (3. 4. 2014).
- CSCE (1975):** Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) Final Act of Helsinki, 1 August 1975. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dde4f9b4.html> (3. 8. 2013).
- DS predzgodovina – Delovna skupnost Alpe-Jadran:** Predzgodovina. <http://www.alpeadria.org/slovensko/index.php?page=1634310351&f=1&i=733044516&s=1634310351> (3. 8. 2013).
- DS – Delovna skupnost Alpe-Jadran (2006):** DS Alpe-Jadran – veliki mirovni projekt Evrope. Informacija za tisk Delovne skupnosti Alpe-Jadran/Generalni sekretariat, Celovec 21. 3. 2006.
- DS – Delovna skupnost Alpe-Jadran (2013):** Od Delovne skupnosti Alpe-Jadran do Zveze Alpe-Jadran. Nova oblika sodelovanja na območju Alpe-Jadrana. <http://www.alpeadria.org/slovensko/> (3. 4. 2014).
- Evropski parlament (2005):** Resolucija Evropskega parlamenta o spominu na holokavst, antisemitizem in rasizem. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P6-RC-2005-0069+0+DOC+XML+V0//SL> (4. 10. 2013).
- Evropski parlament (2009):** Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//SL> (4. 10. 2013).
- Fink, A. (2008):** Spomin na katastrofo. Družina, 8. 6. 2008. <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/57-23-KristjaniVJavnosti-3> (8. 5. 2014).
- Frlec, B. (2005):** OVSE, Slovenija in Slovenci. V: Šumrada, J., Stefanović Kajzer, M., Srakar, R., Andolšek, M., & Gašparič, J. (ur.) *Kultura dialoga. Norme, načela, zaveze, institucije, delovanje OVSE 30 let po Helsinkih*. Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 13–19.
- Horvat, M. (2009):** Boj s totalitarizmi. Mladina 34, 27. 8. 2009. <http://www.mladina.si/48122/boj-s-totalitarizmi/> (6. 10. 2013).
- Jančar, D. (2005):** Krakov, Anno Domini 1968. Delo, Sobotna priloga, 9. 4. 2005, 40.
- Kavčič, St. (1988):** Dnevnik in spomini 1972–1987. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti.
- Mamić, T. (2007):** Zahodna meja: okno železne zaveze. Tone Poljšak, podpisnik videmskega sporazuma, o tem, kaj je ta sporazum prinesel Primorcem. V: *Primorske novice* 3. 12. 2007. <https://sites.google.com/site/tinomamic/slovoprepustnic> (2. 8. 2013).
- Michnik, A. (2013):** Morfologija Golega otoka. V: Jezernik, B.: *Goli otok – Titov gulag*. Ljubljana, Modrijan, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 9–11.
- Mohor - Ston, B. (2007):** Luna. Od koroškega partizana do političnega zapornika v Bileči. / Vom Freiheitskämpfer in Kärnten zum politischen Gefangenen in Bileča. Klagenfurt/Celovec, Drava.
- Millstattka izjava (1988):** Izjava predstavnikov tistih zveznih vlad, katerih regije so članice Alpe-Jadrana. Millstatt, 4. junij 1988. http://alt.alpeadria.org/documenti/izjava_millstatt_s.htm (2. 4. 2014).
- OSCEPA – Organization for Security and Co-operation ein Europe – Parliamentary Assembly (2009):** Vilnius Declaration of the Osce Parliamentary Assembly and Resolutions adopted at the Eighteenth Annual Session: Resolution on Divided Europe Reunited_ Promoting Human Rights and Civil Liberties in the OSCE Region. Vilnius, June 29 – July 3, 2009, 48–50. http://www.oscepa.org/publications/declarations/cat_view/97-all-documents/1-publications/4-declarations/39-2009-vilnius-declaration (4. 10. 2013).
- Pahor, B. (1967):** Nekropola. Trst, Založništvo tržaškega tiska, Maribor, Založba Obzorja.
- Semprún, J. (2005):** Niemand wird mehr sagen können: »Ja so war es«, ZEIT-Online, 14.4.2005. http://www.zeit.de/2005/16/BefreiungBuchenw_ (30.8.2013).
- Uprava SNG – Uprava Slovenskega Narodnega gledališča v Ljubljani (1949/1950):** Gledališki list Slovenskega Narodnega gledališča v Ljubljani: Opera 1949–1950. Ljubljana: Uprava Slovenskega Narodnega gledališča.
- Uradna spletna stran Zveze Alpe-Jadran** (pred novembrom 2013 DS Alpe Jadran): <http://www.alpeadria.org>
- Uradna spletna stran Herbert C. Kelman Institute for interaktive conflict transformation:** <http://kelmaninstitute.org>
- Waldner, W. (2013):** Entwurf – Leitlinien / Osnutek – vodilne smernice (za novo DS Alpe-Jadran), 1–3. http://www.alpeadria.org/slovensko/files/Entwurf_Leitlinien_LR_Waldner-SLO-1.pdf (7. 9. 2013).
- Zajc, D. (1968):** Ubijavci kač. Maribor, Obzorja; Ljubljana, Ljudska pravica.
- Agamben, G. (2004):** Homo Sacer. Suverena oblast in golo življenje. Ljubljana, Študentska založba.
- Arendt, H. ([1951] 1968):** The Origins of Totalitarianism. New York, Harcourt, Brace and Jovanovich. New York. [Slov. prev. Izvori totalitarizma, Ljubljana, Študentska založba].
- Bajc, G. (2011):** Zgodovinski razvoj mej Alpsko-Jadranskega prostora v 20. stoletju. V: Gruber, B., Rip-

pitsch, D. (ur.): Modell Friedensregion Alpen-Adria?: Lernerfahrungen in einer europäischen Grenzregion. Schwalbach, Wochenschau, 93–114.

Bauman, Z. (2004a): Europe: An Unfinished Adventure. Cambridge, Polity.

Bauman, Z. (2004b): Identity. Conversations with Benedetto Vecchi. Cambridge, Polity Press.

Benedetič, F., Bubnič, A., Fogar, G., Postogna, G., Steffè, B., Zidar F. (1978): Od fašističnega škvadrizma do pokolov v Rižarni (s poročilom o procesu): Trst – Istra – Furlanija 1919–1945, (2. izdaja). Trst, Aned.

Bhabha, H. K. (2007): Grenzen, Differenzen, Übergänge. V: Gunsenheimer, A. (ur.) Grenzen, Differenzen, Übergänge. Spannungsfelder inter- und transkultureller Kommunikation. Bielefeld, transcript, 29–48.

Böckler, S. (2004): Uvodna študija. Manšine in čezmejno sodelovanje: mostovi v Evropi? V Delovna skupnost Alpe-Jadran: Majšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran. Slovenska jezikovna verzija [urednica S. Novak Lukanovič]. Trento, Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, 11–29.

Brumlik, M. (1990): Nationalistische Identifikation oder anamnetische Solidarität? V: Assmann, J., Hardt, D. (ur.): Kultur und Konflikt, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 304–321.

Caruth, C. (ur.) (1995): Trauma: Explorations in Memory. London, The John Hopkins University Press, Baltimore.

Diner, D. (1988): Einleitung. V: Diner, D., (ur.): Zivilisationsbruch. Denken nach Auschwitz, Fischer Taschenbuch.

Diner, D. (2007): Gegenläufige Gedächtnisse. Über Geltung und Wirkung des Holocaust (Toldot, 7). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

Fercher, P., Seidenberger, C. (2003): Von der Vision zum Projekt – Raumplanung für ein geeintes Europa. Informationen zur Raumentwicklung 7. Bonn, 433–439.

Graf, W., Kramer, G. (2007): »Was versteht schon ein Fremder?« V: Feldner, J., Sturm, M.: Kärnten neu denken – Zwei Kontrahenten im Dialog. Ur. W. Graf in G. Kramer. Klagenfurt/Celovec, Drava & Johannes Heyn.

Graf, W., Kramer, G., Nicolescou, A. (2008): The art of conflict: Transformation through dialogue. IICP Working Paper Series, Wien. https://www.academia.edu/994960/The_art_of_conflict_transformation_through_dialogue (4. 5. 2014).

Graf, W., Kramer, G., Ernstbrunner, T. (2012): Vom Kompromiss zur Versöhnung? Zwischenbericht zum Projekt »Kärnten neu denken/verstehen/gestalten«. V: Petritsch, W., Graf, W., Kramer, G. (eds.): Kärnten liegt am Meer: Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität. Klagenfurt/Celovec, Drava, Johannes Heyn, 33–77.

Gruber, B., Rippitsch, D. (ur.) (2011): Modell Friedensregion Alpen-Adria? Lernerfahrungen in einer europäischen Grenzregion. Schwalbach, Wochenschau.

Habermas, J. (1986): Vom öffentlichen Gebrauch der Historie: das offizielle Selbstverständnis der Bun-

desrepublik bricht auf. V: Die Zeit, 7. 11. 1986. <http://www.zeit.de/1986/46/vom-oeffentlichen-gebrauch-der-historie> (11. 6. 2013).

Habermas, J., Derrida, J. (2004): Evropa: poziv k skupni zunanji politiki. V: Časopis za kritiko znanosti 32, 217/218, Ljubljana, 25–31.

Hren, M. (1991): Si vis pacem para pacem. V: Jalušič, V., Kreft, L. (ur.): Vojsna in mir. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 13–35.

Jezernik, B. (2013): Goli otok – Titov gulag. Ljubljana, Modrijan, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Judt, T. (2007): Povojna Evropa 1945–2005 (2 knjigi). Zbirka Premiki. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Jurić Pahor, M. (2004): Neizgubljivi čas: travma fašizma in nacionalsocializma v luči nuje po »obdobju latence« in transgeneracijske transmisije. V: Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja / Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies 44. Ljubljana, 38–64.

Jurić Pahor, M. (2007): Memorija in/ali spomin? Raziskovalni trendi in pojmovne zagate. Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja / Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies 53/54, Ljubljana, 204–228.

Jurić Pahor, M. (2008): O nuji pripovedovati o Auschwitzu: narativnost spominjanja in geno-tekst simbolizacije. Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja / Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies 56/57. Ljubljana, 6–33.

Jurić Pahor, M. (2011): Grenzen, Schwellen, Übergänge: Überlegungen zum Alpen-Adria-Raum. V: Tschernokoshewa, E., Keller, I. (ur.): Dialogische Begegnungen. Minderheiten – Mehrheiten aus hybridologischer Sicht. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann, 318–338.

Jurić Pahor, M. (2012): Čezmejni in transkulturni imaginariji: alpsko-jadranski prostor v kontekstu njegovega zamišljanja in o(d)smišljanja. *Annales. Series historia et sociologia* 22,2. Koper, 409–424.

Kacin Wohinz, M., Troha, N. (ur.) (2000): Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956, poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije / I rapporti italo-sloveni 1880-1956, relazione della commissione storico-culturale italo-slovena / Slovene-Italian relations 1880-1956, report of the Slovene-Italian historical and cultural commission. Nova revija, Ljubljana.

Kanzleiter, B. (2008): Jugoslavija. V: Klimke, M., Scharloth, J. (ur.), 1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956–1977. New York, NY: Palgrave Macmillan, 219–228.

Klabjan, B. (2013): »Transnacionalne politike, nacionalna diplomacija«? Slovenci in Delovna skupnost Alpe-Jadran. *Acta Histriae*, 21,3. Koper, 409–421.

Kroh, J. (2006): Transnationale Erinnerung. Der Holocaust im Folkus geschichtspolitischer Initiativen. Frankfurt, New York, Campus Verlag.

Lorenzer, A. (1973): Sprachzerstörung und Rekonstruktion. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Meier, Ch. (2010): Das Gebot zu vergessen und die Unabweisbarkeit des Erinnerns. Vom öffentlichen Umgang mit schlimmer Vergangenheit. München: Siedler.

Mljač, T. (2008): Ameriška luč nad Trstom: o veleposlanici ZDA v Rimu Clare Boothe Luce in njeni vlogi pri reševanju tržaškega vprašanja med letoma 1953 in 1954. Koper, Založba Annales.

Molan, M. (2008): Študentska gibanja na Slovenskem: študenti kot nosilci sprememb. Diplomsko delo. Ljubljana: [M. Molan].

Nečak, D. (2010): »Ostpolitik« Willyja Brandta in Jugoslavija (1966–1974). Ponovna vzpostavitev diplomatskih stikov med Zvezno Republiko Nemčijo in Jugoslavijo. V: Čepič, Z. (ur.): Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988, (Zbirka Vpogledi, 2). Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 183–230.

Pelinka, A. (1998): Die Studentenbewegung der sechziger Jahre in Österreich. V: Forum Politische Bildung (ur.): Wendepunkte und Kontinuitäten. Zäsuren der demokratischen Entwicklung in der österreichischen Geschichte, (Sonderband der Informationen zur Politischen Bildung). Wien, Innsbruck, StudienVerlag, 148–157.

Petritsch, W., Graf, W., Kramer, G. (ur.) (2012): Kärnten liegt am Meer: Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität. Klagenfurt/Celovec, Drava, Johannes Heyn.

Radmann, Diana (2008): Die Geschichte der Friedensbewegungen im Alpen-Adria-Raum in den 1980er Jahren – Ein Projekt im Alpen-Adria-Raum, (Forschungsbericht). Klagenfurt, Alpen-Adria-Universität.

Renan, E. (1990): What is a nation? V: Bhabha, H. K. (ur.): Nation and Narration. London, Routledge, 9–21.

Repe, B., Prinčič, J. (2009): Pred časom. Portret Staneta Kavčiča. Ljubljana: Modrijan.

Rettl, L. (2006): Partisanendenkmäler. Antifašistische Erinnerungskultur in Kärnten. Innsbruck-Wien-Bozen, Studienverlag.

Scalpelli, A. (ur.) (1988): San Sabba. Istruttoria e processo per il Lager della Risiera (2 knjigi). Milano, ANED – Mondadori.

Scotti, G. (2002): Goli otok. Italiani nel gulag di Tito. Trieste, Lint.

Scotti, G. (2012): Il gulag in mezzo al mare. Nuove rivelazioni su Goli otok. Trieste, Lint Editoriale.

Schuman, R. ([1962] 2003): Za Evropo. Celje, Mohorjeva družba.

Stojaković, K. (2010): »Es war einmal in Jugoslawien ...«. »1968« und die verdrängte Erinnerung an ein ge-

samtjugoslawisches Projekt. V: Flierl, T., Müller, E. (ur.): Osteuropa – Schlachtfeld der Erinnerungen. Berlin, Karl Dietz-Verlag, 131–156.

Šušmelj, J. (2009): Trpko sosodstvo: nekateri vidiki odnosov med sosednjima državama v obdobju 1946–2001. Trst, ZTT=EST.

Troha, N. (1999): Komu Trst: Slovenci in Italijani med obema državama. Ljubljana, Modrijan.

Valentin, H. (1998): Kärnten und die Alpen-Adria-Idee. V: Rumpler, H., Burz, U. (ur.): Kärnten. Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 172–214.

Valentin, H. (2011): Die grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum – ein Beitrag zur Friedenssicherung. V B. Gruber & D. Rippitsch (ur.) Modell Friedensregion Alpen-Adria. Lernerfahrungen in einer europäischen Grenzregion. Schwalbach/Ts., Wochenschau Wissenschaft, 157–166.

Walzl, A. (1999): Die Bewältigung. Nachkriegsjahre in Kärnten und Friaul. Klagenfurt: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft.

Weilguni, W. (1990): Österreichisch-jugoslawische Kulturbeziehungen 1945–1989. Wien, Verlag für Geschichte und Politik; München: R. Oldenbourg Verlag.

Wintersteiner, W. (1993): Die Alpe-Adria-Friedensbewegung: Baustein für ein Europa der Regionen. V: Birckenbach, H. M., Jäger, U., Wellmann, CH. (ur.): Jahrbuch Frieden 1993. München, C.H. Beck, 220–230.

Wintersteiner, W. (2012): »Kärnten liegt am Meer« : Vision einer Friedensregion. V: Petritsch, W., Graf, W., Kramer, G. (ur.): Kärnten liegt am Meer: Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität. Klagenfurt/Celovec, Drava, Johannes Heyn, 524–545.

Wintersteiner, W. (2013): Frieden braucht Strukturen. Transkulturellen Austausch und Mehrsprachigkeit im Alpen-Adria-Raum fördern. V: Gombos, G. (ur.): Mehrsprachigkeit grenzübergreifend. Modelle, Konzepte, Erfahrungen. Meran/Merano, Alpha Beta Verlag; Klagenfurt/Celovec, Wien/Dunaj, 14–34.

Zonta, S. (2009): Združenje za Evropo narodov (FUEN). RTV SLO. <http://www.rtvlo.si/evropske-volitive/zdruzenje-za-evropo-narodov/98577> (6. 10. 2013).

Zorn, T. (1966): Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945–1950, (disertacija). Ljubljana, [A. Zorn].

Žagar, M. (2010): Ustava SFRJ in ustavni sistem 1974: povzročitelj krize ali mehanizem za njeno razreševanje? V: Čepič, Z. (ur.): Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988, (Zbirka Vpogledi, 2). Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 231–256.